

Dr hab. Jacek Gutorow, prof. UO
Instytut Nauk o Literaturze
Uniwersytet Opolski
pl. Kopernika 11 A
45-040 Opole

Opole, 30 czerwca 2024 r.

Dane kontaktowe

tel.: 695 876 400, email: gutorow@uni.opole.pl

Ocena osiągnięć naukowych Pani Doktor Justyny Fruzińskiej w związku z postępowaniem habilitacyjnym w dziedzinie nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa

Jak dowiadujemy się z "Autoreferatu", Pani Justyna Fruzińska uzyskała tytuł doktora w 2014 roku na podstawie rozprawy „Individualism in Walt Disney's post-1989 Animated Films”, napisanej pod kierunkiem prof. UŁ dra hab. Zbigniewa Maszewskiego. W niniejszej recenzji interesował mnie więc będzie okres od 2014 do 2024 roku. Przegląd osiągnięć naukowych doktor Justyny Fruzińskiej dzielę na dwie części. Najpierw (i przede wszystkim) ocenie poddam teksty wymienione przez Habilitantkę jako jej główne osiągnięcie – chodzi o monografię naukową *Nineteenth-Century Visions of Race: British Travel Writing about America* (opublikowaną w 2021 roku), a także blok siedmiu artykułów naukowych poświęconych obrazom dziewiętnastowiecznej Ameryki w brytyjskiej literaturze podróżniczej. W dalszej części tekstu dokonuję krótkiego omówienia pozostałych osiągnięć naukowych Habilitantki. Recenzję zamykają wnioski końcowe.

1. Opis i ocena osiągnięcia podstawowego

Za swoje podstawowe osiągnięcie naukowe w okresie 2014-2024 (zatem już po doktoracie) Habilitantka uznała monografię *Nineteenth-Century Visions of Race: British Travel Writing about America*. Warto na początku odnotować, że książka opublikowana została przez brytyjską oficynę Routledge, niewątpliwie jedno z najważniejszych i najbardziej prestiżowych wydawnictw literatury naukowej na świecie (nb. tom Pani Fruzińskiej ukazał się w serii *Routledge Studies in Nineteenth Century Literature*). To spore wyróżnienie i (jak sądzę) powód do dumy. Opublikowana w 2021 roku książka jest zwieńczeniem wieloletnich badań Habilitantki i stanowi przekonujące ich podsumowanie. Czytelnik otrzymuje cztery eseje-rozdziały, które podejmują problematykę znaną z wcześniejszych publikacji Pani Fruzińskiej, czynią to jednak z innych pozycji krytycznych, stawiając nowe pytania i zarysowując odmienne konteksty badawcze.

Zasadniczym tematem *Nineteenth-Century Visions of Race: British Travel Writing about America* jest złożona problematyka percepcji, rozumienia i sposobu przedstawienia rasy w brytyjskiej literaturze podróżniczej pierwszej połowy XIX wieku; ściśle biorąc, chodzi o okres od końca wojen napoleońskich do wybuchu amerykańskiej Wojny Domowej, a zatem o lata 1815-1861. Przedmiotem analizy są teksty (eseje i szkice podróżne, artykuły prasowe, zapiski dziennikowe) jedenaściorga autorek i autorów, m. in. Frances Trollope, Frances Wright, Frances Kemble, Harriet Martineau czy Charlesa Dickensa. Zaznaczmy, że tytułowe "wizje rasy" (nb. trafniejsze wydaje mi się sformułowanie "przedstawienia rasy" użyte przez Habilitantkę w "Autoreferacie") odnoszą się do opisów zarówno czarnoskórych niewolników, jak i Indian (czy też rdzennych Amerykanów). Jak dowodzi Autorka, w analizowanych przez nią utworach – i praktycznie w całej brytyjskiej literaturze podróżniczej XIX wieku – zauważyć można zasadniczą i znaczącą różnicę pomiędzy przedstawieniem czarnych niewolników a obrazami Indian. W pierwszym przypadku dominuje retoryka abolicjonistyczna, podkreślająca potrzebę zniesienia niewolnictwa, w drugim przeważa odziedziczony po Rousseau mit Indian jako "szlachetnych dzikusów" (sugestywnie zobrazowany przez de Chateaubrianda w pamiętnej noweli *Atala*). O kwestii tej warto stale pamiętać, Habilitantka analizuje ją zresztą nieco bardziej szczegółowo w środkowych rozdziałach książki.

W swoim "Autoreferacie" Habilitantka zaznacza: "w niniejszej pracy zastosowałam metodologię charakterystyczną dla interdyscyplinarnych badań nad literaturą podróźniczą, która [chodzi oczywiście o metodologię, nie o literaturę – J. G.] łączy w sobie krytyczną analizę dyskursu i nowy historyzm oraz – ze względu na moje zainteresowania problematyka rasową – badania postkolonialne i historię nauki" (str. 6). To dość precyzyjny opis najważniejszych założeń metodologicznych książki Pani Fruzińskiej. Wypada zgodzić się z konstatacją Autorki, wyartykułowaną na początku "Autoreferatu", że *Nineteenth-Century Visions of Race* "uzupełnia lukę w studiach nad literaturą podróźniczą", a to poprzez mocniejsze niż w innych książkach poświęconych tej kwestii zaakcentowanie problematyki przedstawienia rasy (str. 5). Pod tym względem studium Pani Fruzińskiej – dotyczy to również pozostałych artykułów zaliczonych jako "osiągnięcie podstawowe" – jest dziełem pod wieloma względami oryginalnym. Oczywiście nie o wszystkim udało się Autorce napisać. Ja sam chętnie podrzuciłbym kilka propozycji i tropów interpretacyjnych, jakie nasunęły mi się w trakcie lektury. Może interdyscyplinarna w zamierzeniu książka zyskałaby na dodaniu wątków związanych z przedstawieniem rasy w malarstwie amerykańskim – myślę tu choćby o obrazach Benjamina Westa czy George'a Catlina? Może też, skoro już mówimy o podróźach z imperium do byłej kolonii, warto byłoby w nieco większym zakresie odnieść się do literatury związanej z perspektywą postkolonialną? Doskonale zdaję sobie jednak sprawę z faktu, że o wszystkim pisać niepodobna; zresztą wątków do rozwinięcia znalazłoby się zapewne znacznie więcej.

Jak już wspomniano, książka *Nineteenth-Century Visions of Race* składa się z czterech rozdziałów (wstęp i krótkie podsumowanie nie wnoszą w zasadzie nic nowego do wywodów Autorki). Przyjrzyjmy się im bliżej. Rozdział pierwszy ("Nineteenth-Century Conceptions of Race") poświęcony jest dziewiętnastowiecznym teoriom rasy i podstawowym założeniom nauki o rasie (*racial science*). Za punkt wyjścia Habilitantka obiera Oświeceniowe (naukowe i taksonomiczne) koncepcje rasy, a następnie zwięźle omawia najważniejsze rozróżnienia poczynione przez XIX-wiecznych teoretyków nowej nauki; dodajmy, że Autorkę interesuje wyłącznie pierwsza połowa dziewiętnastego stulecia, a więc okres przed pojawieniem się przełomowych studiów Darwina na temat ewolucji świata organicznego. W rozdziale drugim ("Touring the Land of the Unfree") Habilitantka dokonuje interpretacji wybranych tekstów opisujących podróże Brytyjczyków do Stanów Zjednoczonych pod kątem stosunku

autorek/autorów do zjawiska niewolnictwa, a także w kontekście sposobu przedstawienia czarnoskórych niewolników. Być może najciekawszym aspektem tej części książki jest podjęta przez Habilitantkę dyskusja nad niejednoznaczną, mocno ambiwalentną retoryką charakteryzującą większość relacji z Nowego Świata. Z jednej strony mamy zdecydowane potępienie segregacji rasowej i wyraźną krytykę postaw rasistowskich, z drugiej zaś coś, co krytyk Christopher Mulvey nazwał "ukrytym rasizmem" (*latent racism*), jaki da się odnaleźć w tekstach podróżniczek i podróżników z Wielkiej Brytanii – również tych reprezentujących poglądy liberalne i emancypacyjne (jak np. Frances Wright). Więcej: w brytyjskiej literaturze podróżniczej pierwszej połowy XIX wieku mamy czasami do czynienia z próbami usprawiedliwiania właścicieli niewolników, a nawet podawania w wątpliwość sensu ruchu abolicjonistycznego – wszystko w imię przekonania o (jednak) odmienności ras i (jednak) wyższości rasy białej. Kolejny, trzeci rozdział ("Children of the Forest, Noble and Ignoble Savages: Encounters with Native Americans") ma na celu wykazanie, w jaki sposób przybysze z Wielkiej Brytanii postrzegali i opisywali *native Americans* zamieszkujących obszary Stanów Zjednoczonych. W analizowanych tekstach Habilitantka odnajduje dość zróżnicowane "przedstawienia" rasy. Najważniejsze z nich ma swoją genealogię we wspomnianym micie szlachetnego dzikusa, ale mamy też przedstawienia Indian jako barbarzyńców niezdolnych ani do zaakceptowania bardziej rozwiniętej cywilizacji białych, ani tym bardziej do stworzenia własnej cywilizacji; mamy wreszcie obrazy tak zwanych "znikających Amerykanów" (*vanishing Americans*), a więc Indian-rebeliantów – ten romantyczny stereotyp pojawia się między innymi w *Opowieściach Skórzanej Pończochy* J. F. Coopera (znanych w Polsce również jako *Pięcioksiąg przygód Sokolego Oka*). Jak słusznie zauważa Habilitantka, w brytyjskiej literaturze podróżniczej Indianie przedstawieni są w sposób bardziej negatywny (i zdecydowanie "mniej empatyczny", "Autoreferat", str. 8) niż czarnoskórzy niewolnicy. Znika ambiwalencja, znikają niuanse, pozostaje stereotyp. I wreszcie rozdział czwarty ("Gazing at Racialized Bodies"), ukazujący, jak przedstawienia (zarówno percepcja, jak i wyobrażenia) ciała ludzkiego wpływają na przedstawienie (wizję) rasy. Wątkiem szczególnie ciekawym jest wątek ciała będącego obiektem/przedmiotem spojrzeń białych (*object of white gaze*). Uprzedmiotowanie "ciała naznaczonego rasą" (wciąż brakuje nam w polszczyźnie dobrych krytycznych formuł opisujących mechanizmy rasowej przemocy) to typowy wątek postkolonialny. "Ciało jest znakiem", jak pisze krytyk Patrick Wolfe w książce *Traces of History* (2016). My zaś dodajmy, że jest to

znak Innego – a także tego, co Inne. Inne, a więc odmienne, nieoswojone, zmuszające do porzucenia stereotypowych ścieżek myślenia, problematyzujące utrwaloną wizję rzeczywistości i świata ludzkiego. W tym sensie dla przybyszów z Wielkiej Brytanii Innym byli zarówno Indianie, jak i czarnoskórzy niewolnicy, nawet jeśli ci drudzy budzili większe współczucie (co Autorka wielokrotnie podkreśla).

Nineteenth-Century Visions of Race: British Travel Writing about America jest monografią napisaną klarownym językiem charakteryzującym się precyzyjną składnią i frazą. To książka o dużych walorach poznawczych; ja sam sporo się z niej dowiedziałem o mniej znanych – w niektórych wypadkach dosyć, jak widać, kontrowersyjnych – kartach brytyjskiej literatury podróżniczej pierwszych dekad XIX wieku. Nie mam zastrzeżeń do naukowego charakteru monografii Pani Fruzińskiej. Poszczególne tezy rozwijane są w sposób nader przekonujący, z wykorzystaniem niezbędnego aparatu krytycznego. W każdym z rozdziałów mamy do czynienia z rzetelnie przeprowadzonymi analizami i wyważoną argumentacją. Wnioski przedstawione przez Habilitantkę na ostatnich stronach książki stanowią czytelne podsumowanie całości. Na uwagę zasługuje też świetna znajomość źródeł i krytycznych odniesień. Wypada wreszcie powtórzyć, iż łódzkiej badaczce udało się dokonać oryginalnej reinterpretacji tematu zaanonsowanego w tytule tomu. Krótko mówiąc, książka Pani Justyny Fruzińskiej stanowi interesujący i ważny przyczynek do aktywnie rozwijających się od kilku dekad badań nad XIX-wiecznymi przedstawieniami rasy i odmienności rasowej. Nie mam wątpliwości, że to praca warta uwagi.

Podobnie ma się rzecz z siedmioma artykułami dołączonymi do zestawu "podstawowych" osiągnięć naukowych Habilitantki. Stanowią one ciekawe i ważne dopełnienie książki. O ile w omówionej przed chwilą monografii Pani Doktor analizuje różne sposoby i aspekty przedstawienia rasy i Innego, o tyle w artykułach (a w każdym razie w większości artykułów) podejmuje nieco bardziej ukierunkowaną refleksję nad przedstawieniem rasy w ramach szeroko rozumianej problematyki genderowej i feministycznej. Krytyczne zawężenie perspektywy jest w tym przypadku możliwe przede wszystkim dlatego, że duża część brytyjskiej literatury traktującej o podróżach do Nowego Świata to teksty napisane przez kobiety, i to kobiety w pełni świadome swojego podrzędności – w rzeczy samej niewolniczego – statusu w społeczeństwie patriarchalnym; dodajmy, że świadomość ta wyczuwalna jest nie tylko w tekstach

pisarek walczących o emancypację i równouprawnienie kobiet (czego najlepszym przykładem jest Frances Wright), ale również u autorek kojarzonych z konserwatywną ideologią torysowską (choćby u Frances Trollope). W tym kontekście artykułem szczególnie interesującym – zresztą warto od niego rozpocząć lekturę tej części dorobku Habilitantki – jest szkic "American Slavery Through the Eyes of British Women Travelers in the First Half of the 19th. Century". Jak Pani Doktor przekonująco pokazuje, autorki opisujące swoje wrażenia z podróży po Stanach Zjednoczonych były dlatego szczególnie wyczulone na dramat czarnoskórych niewolników, że rozumiały status indywidualnej i grupowej "podrzędności" w strukturach patriarchalnych. Kwestia jest zresztą bardziej skomplikowana, gdyż w relacjach brytyjskich podróżniczek daje się często wyczuć ton wyższości w stosunku do mieszkańców Nowego Świata (zarówno mężczyzn, jak i kobiet); były one też, jak się wydaje, w pełni świadome istnienia struktur patriarchalnych w obrębie społeczności murzyńskich i indiańskich. Cieszy, że artykuł Pani Fruzińskiej oddaje sprawiedliwość wszystkim tym niuansom i paradoksom.

Krótko o pozostałych artykułach. Dwa z nich dotyczą bestsellerowej w swoim czasie książki Frances Trollope *Domestic Manners of the Americans* ("A Visit to the Former Colony: Frances Trollope's *Domestic Manners of the Americans*" i "The Inverted Discourse of Wonder in Frances Trollope's *Domestic Manners of the Americans*"); to ciekawe teksty, w których Autorka podkreśla ton ambiwalencji, z jakim Trollope opisywała Nowy Świat i nową cywilizację amerykańską. W szkicu "Frances Wright's America: A 19th-Century Utopia" Habilitantka poddaje analizie książkę Wright *Views of Society and Manners in America*, widząc w relacji młodej abolicjonistki przykład rozbijającą naiwnej wizji Stanów Zjednoczonych – idylliczny opis młodej republiki jest sugestywny, ale pod wieloma względami zafalszowany (a może raczej życzeniowy). "In Search of the Romantic Aesthetic: British Women Travellers in 19th-Century America" (tekst ten ukazał się jako rozdział w ważnym tomie *British Women Travellers: Empire and Beyond, 1770-1870*, opublikowanym przez Routledge w 2019 roku) to kolejny artykuł poświęcony pamiętnikarskim relacjom brytyjskich pisarek z podróży po Stanach Zjednoczonych – tym razem Habilitantka skupiła się na estetycznych oczekiwaniach i wrażeniach autorek, zwracając przy okazji uwagę, jak ich poglądy polityczne wpływały na percepcję Ameryki i rozumienie kategorii piękna. I wreszcie dwa szkice zamykające zestaw (oba z 2022 roku): "A

Natural Anomaly': Democracy, Equality and Citizenship in Nineteenth-Century British Travelogues about America" oraz "Savage America in Frances Trollope's and Fanny Kemble's Travel Writing". W pierwszym Habilitantka opisuje typowe reakcje brytyjskich podróżników (nie tylko kobiet) na amerykańską demokrację – reakcje prawie zawsze alergiczne, negatywne, pisane w przekonaniu, że system demokratyczny prowadzi do wypaczenia tradycji i natury ludzkiej. Podobne intuicje odnajdujemy w drugim artykule – jak przekonująco dowodzi Pani Doktor, Trollope i Kemble miały krytyczny stosunek do idei równości, równoznacznej w ich odczuciu ze zniszczeniem tradycyjnych hierarchii wartości i autorytetów. Były też i inne powody niechęci do systemu demokratycznego. Jak pisze Habilitantka: "Krytyka amerykańskiego ustroju politycznego wynikała po pierwsze z konwencji literackiego antyamerykanizmu, po drugie zaś – i ważniejsze – z potrzeby kreowania własnego wizerunku jako osób obytych i wykształconych" (cytat z "Autoreferatu", str. 15).

Powtórzę: artykuły, które Habilitantka zaliczyła do swojego osiągnięcia podstawowego, są ciekawym dopełnieniem i rozwinięciem monografii *Nineteenth-Century Visions of Race*. To dobrze napisane, kompetentne, przekonujące szkice, w których odnajdziemy sporo informacji i krytycznych interpretacji. Podsumowując moje wrażenia z lektury tekstów zaliczonych do "osiągnięcia podstawowego": Pani Fruzińska jawi się jako dociekliwa, skrupulatna i rzetelna badaczka, a jej dorobek naukowy można bez wahania określić jako satysfakcjonujący.

2. Krótkie omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Listę pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych otwiera opublikowana w 2014 roku nakładem wydawnictwa Cambridge Scholars Publishing książka *Emerson Goes to the Movies: Individualism in Walt Disney Company's Post-1989 Animated Films*. Wypada zaznaczyć, że nie wszystko w tym studium (będącym pokłosiem doktoratu) wydaje się przekonujące. Zdaniem niżej podpisanego wątpliwości budzi punkt wyjścia książki – jest nim idea interpretowania produktów kultury masowej, w tym przypadku filmów animowanych Disneya, w kontekście indywidualistycznych i

woluntarystycznych koncepcji Mistrza z Concord. Nie ma wszakże wątpliwości, iż *Emerson Goes to the Movies* posiada wszystkie wyróżniki pracy naukowej, a do tego zawiera kilka ciekawych tropów interpretacyjnych; odnotujmy, że książka ta jest efektem badań prowadzonych przez Panią Fruzińską przed uzyskaniem doktoratu, na dobrą sprawę nie podlega więc ocenie w przewodzie habilitacyjnym.

Ciekawsze są artykuły opublikowane przez Habilitantkę po 2014 roku. Dotyczy to zwłaszcza esejów odnoszących się do literatury i kultury kojarzonych z nurtem amerykańskiego transcendentalizmu. Jak można sądzić, jest to problematyka szczególnie bliska Pani Doktor. Rozwijane przez nią analizy bywają frapujące i niebanalne, nierzadko też prowokują do dyskusji i ponownej lektury tekstów źródłowych. Dodam, że artykuły Habilitantki warto czytać w kolejności, w jakiej były publikowane (a więc w porządku chronologicznym), dzięki czemu dobrze widać proces rozwijania i pogłębiania krytycznej wrażliwości i inwencji interpretacyjnej.

Nie ma tu miejsca na omówienie wszystkich tekstów (ich pełna lista znajduje się w dołączonym "Wykazie osiągnięć naukowych", punkty 4.3-416). Szczególną uwagę zwróciłbym na trzy szkice. Najpierw artykuł "'I grieve that grief can teach me nothing.' Emerson, Grief and the Annihilation of History" z 2019 roku, zawierający analizę ważnych esejów "Experience" i "History" – w interpretacji Habilitantki teksty te odzwierciedlają dwa sprzeczne impulsy obecne w twórczości Emersona: z jednej strony melancholijny, introwertyczny trop związany z poczuciem niemożności doświadczenia świata i samego siebie, na przykład niemożności pełnego odczucia bólu po stracie dziecka, z drugiej trop aktywistyczny, wynikający z imperatywu przeżywania historii jako czegoś sensownego i bynajmniej nie przeszłego ("Przeszłość nigdy nie umiera, właściwie nawet nie jest przeszłością", jak stwierdził onegdaj William Faulkner). W następnej kolejności warto wymienić krótki, ale znakomity szkic "Becoming Real to Oneself: Emerson, Thoreau, Hawthorne" (2022), proponujący stosunkowo oryginalne odczytanie tekstów Emersona, Thoreau i Hawthorne'a w duchu egzystencjalistycznej kategorii autentyzmu i/lub jego braku. Wreszcie jeden z ostatnich artykułów Pani Doktor: "Breaking the Spell of Past Misdeeds: A Hauntological Reading of *The House of the Seven Gables*" (2023) – to z jednej strony ciekawa interpretacja *Domu o siedmiu szczytach* odwołująca się do Derridiańskiego konceptu widmontologii (tak zwykle się u nas tłumaczył stworzony przez francuskiego filozofa neologizm *hantologie*), z drugiej

zaś przekonujący wywód na poparcie tezy, że powieść Hawthorne'a może być odczytywana jako tekst w pewnym sensie terapeutyczny (to trop Freudowski; przypomnijmy sobie znany esej "Melancholia i żaloba").

Jeśli chodzi o aktywność naukową Habilitantki po 2014 roku, to w moim odczuciu można ją określić mianem satysfakcjonującej. Na pewno czyni ona zadość kryteriom i oczekiwaniom, jakie wiążemy z samodzielną działalnością badawczo-naukową. Nie ma sensu, abym przytaczał informacje zawarte we wspomnianym już wykazie działań, przedsięwzięć i osiągnięć Habilitantki. Na szczególną uwagę zasługuje długa lista konferencji naukowych – zarówno krajowych, jak i międzynarodowych – w których Pani Doktor brała udział jako prelegentka, tudzież wykładów gościnnych i plenarnych, a także wykładów na uczelniach we Włoszech, Belgii i Niemczech w ramach programu *Erasmus Staff Mobility* (punkty 7.29-7.61 w "Wykazie osiągnięć"). Warta odnotowania wydaje się również informacja, że od 2020 roku Pani Fruzińska jest członkiem zespołu redakcyjnego *Polish Journal for American Studies*, bez wątpienia najważniejszego w naszym kraju amerykańistycznego periodyku naukowego. Wreszcie: Habilitantka jest aktywnie zaangażowana w życie polskiego środowiska amerykańistycznego i w ogóle literaturoznawczego; zresztą jej działania obejmują także popularyzację szeroko rozumianej kultury literackiej – myślę tu na przykład o udziale w pracach jury konkursu poetyckiego im. K. K. Baczyńskiego czy członkostwie w zespole ekspertów w zakresie literatury przy Urzędzie Miasta Łodzi.

3. Wnioski końcowe

Z przyjemnością konstatuje, że przedstawiony mi do wglądu dorobek naukowy Pani Doktor Justyny Fruzińskiej, w tym monografia *Nineteenth-Century Visions of Race: British Travel Writing about America*, zasługuje na wysoką ocenę i wskazuje na dobre przygotowanie do prowadzenia samodzielnych poszukiwań i badań naukowych. Nie mam wątpliwości, że dorobek ten może być podstawą do dopuszczenia Pani Doktor do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego, o co wnioskuję.

Jacek Gutorow